

Emilia Denkiewicz-Szczepaniak

Toruń

II wojna światowa w historiografii norweskiej

II wojna światowa była i jest nadal największym wydarzeniem w historii Norwegii XX w. Nasuwa się tu zasadnicze pytanie: dlaczego? Wynika to z tego, że wojna ta dotknęła Norwegów tak mocno i tak bezpośrednio, jak żadne z dotychczasowych wydarzeń w dziejach tego kraju. Na dodatek II wojna światowa zburzyła całkowicie wiarę Norwegów w pokój, który zdołali przecież utrzymać podczas I wojny światowej. W ich mniemaniu właśnie I wojna światowa miała być ostatnim światowym konfliktem, po którym na straży pokoju, przez następne lata, stać miała Liga Narodów. Norwegowie wierzyli mocno w skuteczność tej organizacji, angażując się ogromnie w jej pokojowe i humanitarne działania. Ponadto, podobnie jak inne narody skandynawskie, nie przypuszczali, że Skandynawia może być pod względem militarnym i strategicznym obszarem zainteresowania któregokolwiek z mocarstw. Jak bardzo się wówczas mylili, świadczy agresja Trzeciej Rzeszy na Norwęgii i Danię 9 kwietnia 1940 r. Operację tę pod kryptonimem „Weserübung” przygotował w głębokiej tajemnicy specjalnie do tego celu wyznaczony sztab wojskowy Hitlera. Była to jedna z najbardziej odważnych w historii wojskowości operacji, z wykorzystaniem wszystkich rodzajów wojsk. Należy przy tym podkreślić, że wojska transportowano wyłącznie na statkach wraz z całym wyposażeniem wojskowym i aprowizacyjnym, potrzebnym do prowadzenia dalszych działań na lądzie, po uprzednim dotarciu okrętów do najważniejszych miast-portów Norwegii. Na dodatek akcja ta została przeprowadzona z udziałem niewielkiej liczby wojsk (ca 12 000), z podziałem na pięć grup operacyjnych, z których każda miała za zadanie dotrzeć do portów norweskich o tej samej godzinie, dokładnie o godz. 5.20. Na dodatek operacja ta została przeprowadzona błyskawicznie, niemalże w obecności wojsk brytyjskich, które były kompletnie zdezorientowane sytuacją. Na dodatek, prócz zwykłego szczęścia, sprzyjała Niemcom pogoda — duża mgła i silny sztorm, który powodował odchylenia okrętów niemieckich z kursu, sprawiając tym samym wrażenie jakby kierowały się one na północny zachód, na Atlantyk. Dla znajdujących się w pobliżu brytyjskich jednostek nawodnych i powietrznych, które wprawdzie dostrzegły poruszające się wzdłuż wybrzeża Norwegii nieoflagowane statki, ale obserwując zbyt pobieżnie kierunek ich kursu, dowództwo brytyjskie nabrało przekonania, że jednostki te usiłują przedostać się na Atlantyk. Ponadto Brytyjczycy, którzy mieli podobne zamiary wobec Norwegii jak Niemcy, przesunęli swoją operację z 5 na 8 kwietnia, opóźnili też postawienie pól minowych na granicy norweskich wód terytorialnych. W sumie więc Niemcy wyprzedzili Brytyjczyków zaledwie o kilka godzin. Warto też

dodać, że flota niemiecka była nieporównywalnie słabsza, dysponująca niewielką liczbą statków nawodnych i podwodnych. Dlatego też brytyjska Home Fleet zlekceważyła możliwość podjęcia jakichkolwiek działań przez marynarkę niemiecką.

Historiografia norweska na temat II wojny światowej obfituje w setki tytułów i — co należy zaznaczyć — dotyczy niemalże wyłącznie wydarzeń związanych z Norwegią. W sumie ukazało się około 700 różnorodnych opracowań, które można podzielić na kilka grup tematycznych, omówionych w dalszej części artykułu.

Agresja na Norwegię i wojna obronna

W pierwszej kolejności należy omówić publikacje poświęcone agresji Niemiec na Norwegię i wojnie obronnej trwającej 60 dni, od 9 kwietnia do 7 czerwca 1940 r. Do najważniejszych z nich należą niewątpliwie opracowania wojskowego oddziału historycznego w norweskim sztabie obrony, w których zgromadzono dokumenty, dane liczbowe, mapki i opisano szczegółowo operacje wojskowe norweskich jednostek w poszczególnych okręgach Norwegii podczas kampanii obronnej 1940 r. Jest to 15-tomowe wydawnictwo, którego kolejne tomy ukazywały się sukcesywnie w latach 1953–1965¹. W tym samym czasie wydano również szereg prac o charakterze wspomnieniowym, napisanych przez uczestników wojny obronnej — zwykłych żołnierzy czy cywilów, którzy spisywali na bieżąco swoje przeżycia z tamtych dni. Do szczególnie wartościowych należą wspomnienia i dzienniki opublikowane krótko po wojnie, opisujące działania wojenne w różnych regionach Norwegii, a zwłaszcza w fiordzie Oslo, dolinie Gudbrandsdal, a także obronę twierdzy Hegra koło Trondheim, czy walki koło Vinjesvingen w Telemarku (południowa Norwegia), łącznie z działaniami w północnej części kraju, głównie pod Narvikiem². Ogromną wartość mają wspomnienia naczelnego dowódcy wojsk norweskich Otto Rugego, opracowane i opublikowane w 1989 r. przez znanego historyka Olava Ristego³. Warto tutaj nadmienić, że Otto Ruge znalazł się tuż po zakończeniu działań w Norwegii w oflagu jenieckim najpierw na terenie Rzeszy a od stycznia 1943 r. do początków lipca 1944 r., a więc przez półtora roku – w XXI forcie toruńskim razem z żołnierzami francuskimi. Równie dużą wartość mają sprawozdania premiera Johana Nygaardsvolda, opublikowane przez jego syna Kristiana w 1982 r. Jest to bardzo dokładna relacja, opisująca niemalże godzinę po godzinie to, co działo się z rządem w okresie od 9 kwietnia do 7 czerwca, tj. dnia odpłynięcia statkiem „Devonshire” na emigrację do W. Brytanii. Premier opisuje drobiazgowo wydarzenia towarzyszące uciekającemu pod naporem sił niemieckich rządowi, podejmowane po drodze decyzje, jak również przebieg ucieczki, najpierw na zachód kraju, do nabrzeża w Molde, a stamtąd 29 kwietnia w dalszą podróż statkiem, trwającą do 17 maja, na północ — do Tromsø, gdzie

¹ Krigen i Norge 1940. Utg. Ved den Krigshistoriske avdeling, [Forsvarsstaben], komplett i 15 bind, Oslo Gyldendal 1953–1965.

² Najważniejsze z nich to: J. Arnstad, *Beleiringen av Hegra festning 10. april–5 mai 1940*, Oslo 1946; A. D. Dahl, *Med Alta batalion mot tyskerne*, Oslo 1946; także A. Hilstad Birger, *Krigshandlingene i Sør-Hålogaland: 9. april–2. juni 1940: en kort fremstilling av begivenhetene*, Oslo 1957; J. Jensen, *Krigen på Hedmark: Opland dragonregiment i 1940*, Oslo 1947; J. Kankrud, *1940: krigshendinger i Gausdal-bygdene, Gausdal 1956*; A. S. Kapelrud, *På vakt i Gudbrandsdalen april 1940*, Oslo 1945; O. Lindbäck-Larsen, *6. Divisjon*, Oslo 1946; H. P. Lødrup, *Vinjesvingen: et lite blad av krigens historie i Norge*, Oslo 1945; A. Ombarg, *Blüchers undergang: kampen om Oslofjorden*, Oslo 1946; G. Østbye, *Krigen i Valdres: 4. brigades operasjoner i krigen 1940*, Oslo 1946 oraz W. M. Rolfsen, *Fra Oscarborg til Hegra*, Oslo 1945.

³ O. Ruge, *Felttoget: general Otto Ruges erindringer fra kampene april–juni 1940*, red. med innledning av Olav Riste, Oslo 1989.

przebywał do 7 czerwca — dnia wyjazdu do Wielkiej Brytanii⁴. Swoje wspomnienia z ucieczki przez kraj i podejmowania po drodze trudnych decyzji spisał również minister spraw zagranicznych Halvdan Koht i prezydent parlamentu norweskiego — Stortingu, Carl Joachim Hambro⁵. Warto też nadmienić, że w latach 80. i 90. opublikowano jeszcze wiele wspomnień i dzienników wojennych z kampanii norweskiej 1940 r.⁶

Agresji hitlerowskiej na Norwegię i walce obronnej poświęcono również sporo opracowań naukowych. Na uwagę zasługują tu prace, które wyjaśniają przyczyny wciągnięcia Norwegii do wojny, powody, dla których Hitler zdecydował się zaatakować Norwegię, jak również udział w zaplanowanej operacji niemieckiej przywódcy profaszystowskiej partii Nasjonal Samling (Zgromadzenie Narodowe) Vidkuna Quislinga. Szczególnie przydatna jest tu niewielkich rozmiarów publikacja Johna Midgaarda pt. *9. april 1940. Dagen og forspillet* (Oslo 1965), w której autor ukazuje rozważania strategiczne i plany wobec Skandynawii zarówno w Niemczech, jak i mocarstwach zachodnich oraz przyczyny decyzji Hitlera o zajęciu Norwegii. Pracą omawiającą ten problem od strony działań niemieckiego wywiadu wojskowego jest wydana w 1958 r. książka Sverrego Hartmanna *Spillet om Norge (Gra o Norwegię)*. Ogromną wartość mają rozważania historyka II wojny światowej Ole Kristiana Grimnesa, który w pracy pt. *Veien inn i krigen. Regjeringen Nygaardsvolds krigsvedtak i 1940* (Oslo 1987) przedstawia — korzystając z wielu źródeł — decyzje rządu Johana Nygaardsvolda z 9, 10 i 11 kwietnia oraz z 6 czerwca 1940 r., których rezultatem było włączenie się Norwegii do wojny. Dzień 9 kwietnia 1940 r. zaznaczył się głęboko w świadomości Norwegów. Świadczy o tym, wydana w 50. rocznicę napaści Hitlera na Norwegię, kolejna książka O. K. Grimnesa, przygotowana wspólnie z ówczesnym prezydentem parlamentu norweskiego Jo Benkowem, pt. *Vendepunkt — 9. april i vår besvisssthet*. Jej autorzy udowodnili, że wydarzenia z kwietnia 1940 r. stanowiły punkt zwrotny w dotychczasowej polityce zagranicznej Norwegii, przyczyniając się do ostatecznego zerwania z dotychczas prowadzoną bezwzględną polityką neutralności. Ole K. Grimnes zajął się również w swych badaniach dokładnym opisem przebiegu kampanii obronnej, trwającej 60 dni. Początkowo opublikował trzy niewielkie prace, o charakterze popularnonaukowym, prezentujące kampanię pod Narvikiem oraz obronę dwóch głównych twierdz: Oscarsborg w fiordzie Oslo i Hegra niedaleko Trondheim⁷. Cały przebieg kampanii w Norwegii, jak również towarzyszące temu wydarzenia polityczne, tak przed agresją na Norwegię, jak i w trakcie walk, zostały przedstawione przez tegoż autora w obszernej pracy pt. *Overfall (Napad)*. Stanowi ona tom 1. ośmiotomowego wydawnictwa, poświęconego II wojnie światowej w Norwegii, pt. *Norge i krig*.

⁴ J. Nygaardsvold, *Norge i krig. 9. april–7. juni 1940*, Oslo 1982.

⁵ H. Koht, *Fra skanse til skanse: minne frå krigsmånedene i Noreg 1940*, Oslo 1947; C. J. Hambro, *De første måneder*, Oslo 1945.

⁶ Spośród najbardziej wartościowych należy wymienić: B. Bjørnsen, *Narvik 1940*, Oslo 1940; idem, *Det utrøilige døgn. Angrepet på Norge 9. april — time for time*, Oslo 1990; S. Brautset, *I kamp om Narvik 1940: Heinz, Peter, Cyril, Alain, Pierre, Ksawery, Nick, Rolf*, Oslo 1990; K. H. Brox, *Kampen om Hegra: festningen tyskerne ikke greide å ta*, Oslo 1988; P. Engstad, *Krigen vi aldri kan glemme. Norge 9. april–9. juni 1940*, Oslo 1990; F. Jespersen, „9. april kommer jeg aldri til å glemme...”: en norsk soldats etterlatte dagbok, Oslo 1983; K. Mæsel, *Ni dager i april: luftkampene over Norge 1940*, Oslo 1990; M. Reid, *April 1940: en krigsdagbok*, Oslo 1980. (Tu warto dodać, że autorka tego dziennika wojennego towarzyszyła naczelnemu dowództwu norweskiemu przez dolinę Gudbrand aż do Molde); D. Skogheim, *Alarm: krigen i Nordland 1940*, Oslo 1984; O. Årflot, *Soldat, april 1940 — Kamper i Gudbrandsdalen*, Oslo 1985; A. O. Åsvang, *Det lange felttoget: med IR 14. 9. april–10. juni 1940*, Oslo 1990.

⁷ O. K. Grimnes, *Narvik 1940*, Oslo 1975; tegoż, *Oscarborg festning 9. april 1940*, Oslo 1978; idem, *Kampen om Hegra*, Oslo 1980. Książki te zostały wydane przez norweskie Ministerstwo Obrony.

Fremmedåk og frihetskamp 1940–1945 (Oslo 1995) pod redakcją znanego historyka norweskiego Magne Skodvina. Warto nadmienić, że wydawnictwo to jest wyjątkowo bogato ilustrowane, zawiera dużo fotografii, w tym również kolorowych, wykonanych przez Niemców podczas wojny w różnych częściach Norwegii.

Norwegia na emigracji — rząd, król, wojsko i flota handlowa

Na skutek nieudanej operacji Niemców w fiordzie Oslo 9 kwietnia król Haakon VII i rząd zdążyli zorganizować ucieczkę, a niemieckie memorandum, które miało skłonić ich do współpracy z Trzecią Rzeszą, nie miało już wpływu na przebieg zdarzeń. Parlament, po przekazaniu swoich pełnomocnictw rządowi na czas do zakończenia wojny, został rozwiązany. Król wraz z rządem i częścią dowództwa wojskowego udali się 7 czerwca 1940 r. na emigrację do Londynu. Tam czekało wiele nowych zadań do wykonania, poczynając od zorganizowania na nowo administracji rządowej, poprzez wysiłki w kierunku odbudowy i szkolenia jednostek wojskowych we współpracy z Wielką Brytanią, a skończywszy na stałym kontakcie z ruchem oporu w kraju i przygotowaniach do wyzwolenia kraju spod okupacji niemieckiej oraz wpływów rządzącej w kraju prohitlerowskiej partii Nasjonal Samling (Zgromadzenie Narodowe).

W tym dziale bibliografii ogromne znaczenie mają źródła opublikowane przez Storting. Przede wszystkim należy wymienić wydane w 1947 r. urzędowe sprawozdania premiera Johana Nygaardsvolda o działalności rządu przez cały okres wojny aż do 25 czerwca 1945 r.⁸ Na uwagę zasługuje także obszerna dokumentacja, zawierająca korespondencję pomiędzy rządem na emigracji a Frontem Ojczyźnianym (Hjemmefronten) w Norwegii — główną organizacją kierującą ruchem oporu w tym kraju⁹. Duże znaczenie dla badań mają opublikowane w 1950 r. obszerne akta norweskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych, pokazujące relacje między Norwegią a Szwecją w czasie wojny (*Norges forhold til Sverige under krigen 1940–1945*). Działalność dyplomatyczną, jak również współpracę wojskową z aliantami prezentuje w trzech swoich książkach minister spraw zagranicznych Trygve Lie: *Med England i illinjen 1940–1942* (Oslo 1956); *Kampen for Norges frihet 1940–1945* (Oslo 1958); *Hjemover* (Oslo 1958). Swoje osobiste przeżycia z działalności rządu na emigracji spisywał również premier Nygaardsvold¹⁰. Dobry materiał uzupełniający stanowi publikacja pokazująca odbudowę administracji rządowej w Londynie¹¹, także książka, w której zamieszczono przemówienia i artykuły z lat wojennych¹². Całość uzupełnia praca, której autor opisał udaną operację transportu zasobów złota i waluty Banku Norweskiego za granicę¹³. Warto tu podkreślić, że wpłynęło to w dużym stopniu na niezależność rządu w kwestii opłacenia szkolenia wojsk norweskich i policji na emigracji, wyposażenia ich w sprzęt i umundurowanie, jak również finansowanie podstawowych potrzeb administracji rządowej.

Spośród prac naukowych, na uwagę zasługują dwie publikacje: dwutomowa znanego historyka norweskiego Olava Ristego, prezentująca działalność rządu w sojuszu z aliantami

⁸ J. Nygaardsvold, *Statsminister Johan Nygaardsvolds beretning om den norske regjeringens virksomhet fra 9. april 1940 til 25. juni 1945: fra Elverum til Tromsø: kort oversikt over Regjeringens arbeid i Storbritannia: Regjeringens forbindels med Hjemmefronten: fortegnelse over Statsråd hold 17. april–7. juni 1940: forandringer i Regjeringens sammensetning fra 9. april 1940 til 25. juni 1945* — Oslo: Stortinget, 1947.

⁹ *Regjeringen og hjemmefronten under krigen*. Aktstykker utg. av Stortinget, Oslo 1948.

¹⁰ Wydał je w 1983 r. syn premiera, Kristian: J. Nygaardsvold, *Norge i krig: London 1940–1945*, Oslo 1983.

¹¹ G. Ræder, *De uunnværlige flinke*, Oslo 1975.

¹² J. Worm-Muller, *Til Norge: taler og artikler gjennom krigsårene 1939–1945*, Oslo 1946.

¹³ A. Øksendahl, *Gulltransporten*, wyd. 3, Trondheim 1980.

pt. „*London-regjeringa*”: *Norge i krigsalliansen 1940–1945* (Oslo 1973–1979) i książka wydana pod redakcją dwóch czołowych historyków: Ole Kristiana Grimnesa z Oslo i Stiga Ekmana ze Sztokholmu, przedstawiająca rezultaty badań historyków szwedzkich i norweskich o wzajemnych relacjach między oboma państwami podczas wojny¹⁴.

Przechodząc do publikacji prezentujących powstawanie norweskiego wojska na emigracji, zaczniemy najpierw od marynarki norweskiej, najbardziej reprezentatywnej części wojsk dla tego kraju. Warto tu podkreślić, że norweskie jednostki morskie, z chwilą wybuchu wojny, szybko przedostały się do Wielkiej Brytanii i tam, przy pomocy Royal Navy, równie szybko i efektywnie zostały odbudowane. Pod koniec wojny norweska marynarka liczyła już ponad 60 okrętów różnego typu. Brała aktywny udział w walkach o Atlantyk, jak również w inwazji na Normandię w 1944 r. Historiografia norweska poświęca temu zagadnieniu dwa opracowania. Pierwsze z nich — dwutomowe, autorstwa Scheena Rolfa, omawiające udział Norwegii w walkach na morzu w latach 1939–1940, wydane już w 1947 r.¹⁵ Drugie, znacznie obszerniejsze, liczące siedem tomów, zatytułowane *Norges Sjøkrig 1940–1945 (Wojna Norwegii na morzu 1940–1945)* zostało opublikowane pod redakcją Steena Erika Ankerera w latach 1954–1969. Przedstawiono w nim działania norweskiej marynarki w ciągu całej wojny, poczynając od planów zarówno niemieckich, jak i brytyjskich co do zajęcia Norwegii, a skończywszy na działaniach norweskiej marynarki z baz w Wielkiej Brytanii oraz na wodach arktycznych, także na Islandii, wyspie Jana Mayena i na Grenlandii. W latach 1989–1990 jeden z oficerów marynarki i zarazem historyk wojskowości Hegland Jon Rustung opisał operacje norweskich łodzi torpedowych, wypływających z Wysp Szetlandzkich, oraz udział norweskich statków podwodnych w wyprawach do wybrzeży Norwegii i w konwojach arktycznych¹⁶. Opublikowano też wspomnienia i opracowania dotyczące działań różnych norweskich jednostek morskich w walkach na Atlantyku i u wybrzeży Norwegii¹⁷.

Z kolei oddziały norweskiej piechoty zorganizowano i skoncentrowano w Szkocji pod dowództwem tamtejszego komendanta brytyjskiego. Główną jednostką norweskich wojsk lądowych stanowiła Norweska Brygada, w której skład wchodziła również kompania spadochronowa. Oddział kompanii górskiej z Norweskiej Brygady jesienią 1944 r. został wysłany do Murmańska, by razem z sowieckimi wojskami uczestniczyć w wyzwaniu północnej części Norwegii — Finnmarku. Oddziały Brygady uczestniczyły także w specjalnych misjach wojskowych na Islandii, wyspie Jana Mayena i w kampanii przeciwko Niemcom na terenie Svalbardu. Najbardziej znaną kompanią żołnierzy norweskich była licząca 57 żołnierzy kompania pod dowództwem Martina Lingeego, zwana wkrótce Kompanią Lingeego. Kompania ta stacjonowała w Badenoch w Szkocji i została wysłana do kilku specjalnych operacji, m.in. 9 żołnierzy tej kompanii przeprowadziło nocą z 27 na 28 lutego 1943 r. udaną akcję sabotażową zniszczenia

¹⁴ S. Ekman og O. K. Grimnes, *Broderfolk i ufredstid: norsk-svenske forbindelser under annen verdenskrig*, Oslo 1991.

¹⁵ R. Scheen, *Norges sjøkrig 1939–40*, Bergen 1947.

¹⁶ J. R. Hegland, *Angrep i skjærgården: norske motortorpedobåters operasjoner fra Shetland 1941–1945*, Oslo 1989; idem, *Undervannsbåten Uredd: et minneskrift til 80-års jubileet for det norske UBV-våpen november 1989*, Oslo 1990.

¹⁷ A. Hartmark, *Atlanterhavsslaget og de norske korvettene*, Oslo 1990; A. Petterøe, *Mellom himmel og helvete: Fem år på banjeren: orlogsminner 1940–1945*, Kolbjørnsvik 1989; H. Storm-Bjerke, *Klar til kamp: beretningen om de norske motortorpedobåters innsats i kanalen og på Norskekysten under verdenskrigen 1940–1945*, Oslo 1965; O. Strand, *Hitra: med Ingvald Eidsheim og hans menn på krigstokt over nordsjøen*, Bergen 1987.

500 litrów tzw. ciężkiej wody, produkowanej przez Trzecią Rzeszę w przedsiębiorstwie Norsk Hydro w Vemork, koło Rjukan, w południowej Norwegii. Celem tej akcji było powstrzymanie rozwoju niemieckiej broni atomowej. Kompania Lingego współpracowała również z oddziałami zbrojnego podziemia w Norwegii pod nazwą Organizacja Zbrojna (Militære Organisasjon, w skrócie Milorg). Najwięcej uwagi w historiografii norweskiej poświęca się właśnie Kompanii Lingego. Jeden z jej żołnierzy, od lat 60. znany jako historyk II wojny światowej — Ragnar Ulstein, wydał razem z dwoma kolegami — Erlingiem Jensenem i Perem Ratvikiem obszernie dwutomowe dzieło o dokonaniach żołnierzy Lingego¹⁸. Warto też zwrócić uwagę na syntetyczne opracowanie Eysteina Fjærliego, traktujące o całokształcie działań norweskich wojsk lądowych podczas II wojny światowej¹⁹.

Norweskie lotnictwo rozpoczęło swoją działalność na emigracji od założenia obozu treningowego w Toronto zwanego *Little Norway*. Do obozu tego kierowano na szkolenie młodych chłopców uciekających z okupowanej Norwegii przez Morze Północne lub przez Szwecję. Obóz ten przeznaczony dla 700 oficerów i załogi został oficjalnie otwarty 11 listopada 1940 r., a już w końcu lipca 1941 r. pierwsza eskadra myśliwców — 331 została ulokowana w Szkocji, w następnym roku kolejna — 332. Obie eskadry zasłużyły się w bitwie o Anglię, w eskortowaniu konwojów przez kanał La Manche, w walkach na terenach okupowanych przez Niemcy. Służyły pod dowództwem i kontrolą brytyjskich Royal Air Force, a norwescy lotnicy i specjaliści należeli niemalże do wszystkich dowództw RAF-u. Ich imponujący udział w walkach powietrznych sił alianckich znalazł odbicie w literaturze historycznej, głównie o charakterze pamiętnikarskim. Na szczególną uwagę zasługują tu wspomnienia gen. J. K. Christiego²⁰ i kpt. P. Hysinga-Dahla²¹ oraz szefa służb informacyjnych i prasowych przy norweskim dowództwie sił lotniczych w Kanadzie E. Omholdt-Jensena²². O rezultatach działań norweskich jednostek lotniczych szczególnie relacje można znaleźć w wielu wspomnieniach opublikowanych przez szeregowych lotników²³.

Profesjonalne badania nad funkcjonowaniem i rozwojem wszystkich rodzajów norweskich sił zbrojnych podjęli historycy skupieni w założonym w 1980 r. w Oslo niezależnym Instytucie Studiów nad Obronnością (*Institutt for forsvarsstudier*). W 2004 r. Instytut ten opublikował pięciotomowe wydawnictwo pt. *Norsk forsvarshistorie (Historia norweskiej obronności)*. Tom czwarty tej serii, obejmujący lata 1940–1970, pt. *Alliert i krig og fred* autorstwa Kjetila Skogrannda, pokazuje całokształt problemów dotyczących norweskiej obronności podczas wojny zarówno na emigracji, jak i w kraju. W Norwegii tworzyły się podziemne siły zbrojne, które miały kontakt z wojskami na emigracji, ale też oddziały wojskowe organizowane przez Vidkuna Quislinga i jego partię, zwłaszcza od 1 lutego 1942 r., kiedy Quisling został premierem narodowosocjalistycznego rządu w Norwegii.

¹⁸ E. Jensen, P. Ratvik, R. Ulstein (red.), *Kompani Linge*, t. I — ss. 330 i t. II — ss. 374, Oslo 1949. Skrócone jednotomowe wydanie tego dzieła ukazało się w 1962 r.

¹⁹ E. Fjærli, *Den norske hær i Storbritannia 1940–1945*, Oslo 1982.

²⁰ J. K. Christie, *Krigsendringer*, Oslo 1992.

²¹ P. Hysing-Dahl, *Vinger over Europa*, Oslo 1962.

²² E. Omholdt-Jensen, *En rar tid*, Oslo 1989.

²³ Wśród najciekawszych z nich, a zarazem uzupełniających wiedzę o nowe wątki należy wymienić: B. Hafsten (i in.), *Flyalarm: luftkrigen over Norge 1939–1945*, Oslo 1991; H. Mehre, *Spitfire: en beretning om den 132. Norske jagerwing i den 2. verdenskrig*, Oslo 1982; O. R. Olsen, *Vi kommer igjen*, Oslo 1988; J. Tvedte, *Opp med spitfire*, Oslo 1946; R. Wold, *Slik fikk vi vinger: en beretning om opplæringen av lufpersonell i Canada 1940–1945*, Oslo 1990.

Największy wkład Norwegów wniesiony w walkach po stronie aliantów to aktywność norweskiej floty handlowej. W chwili agresji na Norwęgę ok. 16% statków handlowych znajdowało się w portach niemieckich, dlatego też dostały się automatycznie w ręce okupanta. Aby uniknąć przejęcia całej floty przez Niemców, rząd zdecydował już 22 kwietnia 1940 r., że wszystkie statki, bez względu na ich przynależność do prywatnych czy państwowych armatorów, zostaną na czas wojny przejęte pod kontrolę państwa. W ten sposób powstało, jak żartują Norwegowie, największe na świecie państwowe przedsiębiorstwo żeglugowe, pod nazwą *The Norwegian Shipping and Trade Mission*, które na adresach telegraficznych używało powszechnie przyjętego i znanego skrótu: Nortraship. Firma miała 1000 statków i ok. 25 000 marynarzy, a jej biura administracyjne zostały założone w Londynie i Nowym Yorku. Dla Wielkiej Brytanii najważniejsze były norweskie tankowce, które podczas wojny transportowały przeciętnie 19% ropy na potrzeby tego kraju, a w najtrudniejszych latach 1941–1942 — aż 40%. Norweskie statki transportowały także towary spożywcze i sprzęt wojenny oraz wniosły spory wkład w ochronę konwojów arktycznych do Murmańska. Dochody z frachtu dały też sporą niezależność rządowi emigracyjnemu. Badania nad działalnością, rolą i znaczeniem floty handlowej w czasie wojny zostały podjęte dość późno. W zasadzie do połowy lat 80. wydawano niemalże wyłącznie literaturą pamiątkarską²⁴. Ukazało się też parę lokalnych prac²⁵ i dwa bardziej profesjonalne opracowania: dyrektora Norweskiego Związku Towarzystw Żeglugowych (Norges Rederiforbundet) Johna O. Egelanda²⁶ oraz wymienianego już wcześniej oficera marynarki i historyka wojskowości Jana Rustunga Heglanda²⁷. Dopiero w latach 1992–1995 historiografia norweska doczekała się wspaniale wydanego, pięciotomowego dzieła, opracowanego na podstawie bogatych zbiorów archiwalnych Nortraship. Publikacja ta, pt. *Handelsflåten i krig 1939–1945*²⁸ (*Flota handlowa podczas wojny 1939–1945*) prezentuje całokształt działań norweskiej floty handlowej w latach II wojny światowej.

Cywilny i zbrojny ruch oporu w Norwegii

Norwegia należy do krajów, w których cywilny ruch oporu był dobrze rozwinięty i zorganizowany, a przy tym cieszył się dużo większym poparciem społeczeństwa niż zbrojny ruch oporu. Powstawał wprawdzie stopniowo, ale obejmował coraz to większe kręgi, częstokroć całe struktury organizacyjne w społeczeństwie, np. związki zawodowe, organizacje sportowe czy kulturalne. Stanowiło to o skutecznej walce z szeroko zakrojoną przez okupanta akcją nazyfikacji społeczeństwa, zwłaszcza po dojściu Quislinga i jego partii do władzy w lutym 1942 r. Nazyfikacja miała bowiem na celu podporządkowanie wszystkich istniejących w państwie organizacji — profaszystowskiej Nasjonal Samling. Warto też zwrócić uwagę na fakt, że problematyka ruchu

²⁴ Do najważniejszych zaliczyć należy: P. Hansson, *Hver tiende mann måtte dø: fra konvoifarte under siste verdenskrig*, Oslo 1982; O. Ljone, *Livsbåten: kaptein Toralf Andersen og hans menn*, Oslo 1982; tegoż: *Bergensfjord — skipet som overlevde alt*, Oslo 1982; A. F. Petersen, *Kampen på havet: en krigsseilers beretning*, Oslo 1980; R. G. Stene, *Torpedo: en beretning om norske krigsseilere i USA og Canada*, Oslo 1991.

²⁵ M.in.: B. Dannevig, *Arendalsregionens krigshistorie: Arendalsregionen og dens handelsflåte 1939–1945*, Oslo 1985; T. L. Nilsen og A. Thowsen, *Handelsflåten i krig 1939–1945*, Bergen 1990.

²⁶ J. O. Egeland, *Gjennom brott og brann: den storpolitiske kamp om handelsflåten under den annen verdenskrig*, Oslo 1968.

²⁷ J. R. Hegland, *Nortraships flåte, bd. I: Krigsseilasen under den allierte defensiv 1940–1941 i bd. II: Krigsseilasen under den allierte offensiv 1942–1945*, Oslo 1977.

²⁸ Pierwszy i piąty tom ukazały się w 1992r., rok później wydano tom drugi, natomiast trzeci i czwarty w 1995 r. Wśród autorów znajdujemy tak znanych historyków, jak Guri Hjeltnes, Atle Thowsen czy Bjørn L. Basberg.

oporu należała do najwcześniej i najchętniej podejmowanych zagadnień w badaniach historyków norweskich nad okresem II wojny światowej. Pierwsze opracowania naukowe pojawiły się wkrótce po zakończeniu wojny. Należy tu wymienić trzypięciotomowe dzieło pt. *Norges krig 1940–1945*, pod redakcją Sverre Steena. Wydane w latach 1947–1950 i napisane przez osoby z różnych grup ruchu oporu, stanowi nadal solidną dokumentację. Znajdujemy tu m.in. artykuł znamienitego norweskiego historyka Magne Skodvina pt. *Det store fremstøtet*, w którym omawiając rozwój polityki Nasjonal Samling po 25 września 1940 r., a więc po przejściu władzy przez komisarza III Rzeszy w Norwegii Josefa Terbovena, rzuca równocześnie światło na początkową fazę walki cywilnego ruchu oporu. W 1958 r. Thomas Christian Wyller wydał książkę: *Nyordning og motstand. En framstilling og en analyse av organisasjonens politiske funksjon under den tyske okkupasjonen 25.9.1940–25.9.1942*, w której przedstawia rozwój cywilnego ruchu oporu w ciągu dwóch lat funkcjonowania władzy okupacyjnej w Norwegii. W 1970 r. powstała kolejna praca, autorstwa Rolfa Klugego²⁹, poświęcona powstaniu największej i najbardziej znanej organizacji cywilnego ruchu oporu — Kretsen (Krag) na czele z sędzią Sądu Najwyższego Paalem Bergiem. Rozległe studia nad ruchem oporu zwanym Frontem Ojczyźnianym (Hjemmefronten) przeprowadził wspomniany już wcześniej historyk z Uniwersytetu w Oslo — Ole Kristian Grimnes. W swoich publikacjach³⁰ z lat 70. przedstawił wszystkie jego ugrupowania: wspomniany wyżej Kretsen, Faglig Utvalg (Komitet Zawodowy) i Koordinasjonskomiteen (Komitet Koordynacyjny), nazywany w skrócie KK, charakteryzując ich zadania i istniejące pomiędzy nimi różnice. Pokazał też, jak i dlaczego doszło do powstania jesienią 1944 r. wspólnego kierownictwa dla całego ruchu oporu (Hjemmefrontens Ledelse — HL), wyłonienia spośród różnych ugrupowań najważniejszych jego członków oraz jak przedstawiała się współpraca HL z rządem na emigracji w Londynie. W tym samym czasie powstała także praca poświęcona Frontowi Ojczyźnianemu autorstwa Tore Gjeldsvika, który wprawdzie nie jest historykiem, ale jego publikacja spełnia profesjonalne wymogi, zaopatrzona jest bowiem w bogatą faktografię, dużo przypisów, wnosząc tym samym istotny wkład do omawianego zagadnienia³¹. Nowe osiągnięcia przynoszą dwa tomy ze wspomnianej już wyżej serii *Norge i krig* wydanej w 1990 r. W tomach drugim — *Nyordning* i czwartym — *Holdningskamp*, napisanych przez znaną historyk Berit Nøkleby, zaprezentowano najważniejsze działania, a przede wszystkim postaci cywilnego ruchu oporu w Norwegii. Obydwa tomy zaopatrzone w dużo dotychczas niepublikowanych fotografii.

Wśród organizacji zawodowych i związkowych cywilnego ruchu oporu na uwagę zasługuje walka nauczycieli. Rok 1942 jest nazywany „wielkim rokiem”, w tym bowiem czasie tysiące nauczycieli odpowiedziało negatywnie na żądanie Quislinga przymusowego zapisania się do związku pronazistowskiego nauczycieli i nauczania zgodnie z doktryną profaszystowską. Nauczyciele zaprotestowali też przeciwko przymusowemu wpisywaniu uczniów na listę młodzieżowej organizacji — przybudówki Nasjonal Samling. Zorganizowana działalność nauczycieli spotkała się z represjami, wywozem na roboty przymusowe na daleką północ — do Kirkenes, osadzaniem w więzieniach itp. We wspomnianym już przedtem trzypięciotomowym dziele (*Norges krig*) z lat 1947–1950 znajdujemy obszerny artykuł Magnusa Jensena poświęcony walce nauczycieli (*Kampen om skolen*). Tuż po wojnie ukazało się drukiem wiele prac na ten temat, w więk-

²⁹ R. Kluge, *Hjemmefrontledelsen tar form: kretsen dannes sommeren 1941*, Oslo 1970, ss. 96.

³⁰ O. K. Grimnes, *Litt om Kretsen og om Hjemmefrontledelsen*, w: *Norge og den 2. verdenskrig. Motstandskamp, strategi og marinepolitikk*, Oslo 1972, s. 118–137; tegoż autora obszerna praca pt. *Hjemmefrontens Ledelse*, Oslo 1977, ss. 575.

³¹ T. Gjeldsvik, *Hjemmefronten: den sivile motstand under okkupasjonen 1940–1945*, Oslo 1977.

szości o charakterze wspomnieniowym³². Represje niemieckie dotknęły również środowisko akademickie w Norwegii, łącznie z aresztowaniami studentów i profesorów oraz zamknięciem Uniwersytetu w Oslo jesienią 1943 r. Pierwsza publikacja, pt. *Universitetet stengt* (Zamknięcie Uniwersytetu), zbiór artykułów pod redakcją Pera G. Norsenga, ukazała się drukiem w 1994 r. W ostatnich latach zagadnienia te były przedmiotem szczegółowych badań historyka młodszej generacji Jorunn Sem Fure, która w 2007 r. opublikowała syntezę, poświęconą walce Uniwersytetu w Oslo z nazizmem w ciągu całego okresu wojennego, pt. *Universitetet i kamp 1940–1945*.

Obfita literatura dotyczy też walki Kościoła norweskiego z okupantem. Lista prac jest ogromna, aczkolwiek większość z nich to opublikowane tuż po wojnie pamiętniki pastorów i biskupów Kościoła norweskiego. Na szczególną uwagę zasługują tu dzienniki i wspomnienia biskupów: Eivinda Berggrava³³ i Arne Fjellbu³⁴. W 1945 r. pojawiły się także dwa pierwsze opracowania syntetyczne: Ingvalda B. Carlsena (*Kirkefronten i Norge under okkupasjonen 1940–1945*) i Hartviga Caspara Christie (*Den Norske kirke i kamp*). W tym samym czasie opublikowano też w Oslo i Trondheim dwa tomy tekstów kazań, wygłaszanych podczas wojny przez pastorów z ambon w całym kraju³⁵. Z nowszych publikacji wymienić należy pracę Ingara Hage- na, *Den norske Kirke i storm* (Bergen 1967) i publikację o charakterze naukowym autorstwa Odda Melsoma, *Fra Kirke- og kulturkampen under okkupasjonen* (Oslo 1980).

Omawiając cywilny ruch oporu w Norwegii, należy również wspomnieć o prasie podziemnej, która stanowiła ważne narzędzie w walce z okupantem. Podczas wojny ukazywało się ok. 250 nielegalnych gazet, co biorąc pod uwagę liczbę ludności w tym kraju — 4 mln, było liczbą znaczącą. Wśród piszących i wydających prasę nielegalną znajdowali się zarówno młodzi, jak i starzy. Trzeba tu wyjaśnić, że już w 1941 r. Niemcy zabronili używania aparatów radiowych w Norwegii. Wprawdzie nielicznym Norwegom udało się, mimo dużych obaw o represje, zachować radia, ale nie poprawiało to kontaktu ze światem, w tym szczególnie z rządem emigracyjnym w Londynie, którego meldunków słuchano dotychczas regularnie przez radio. Po 1941 r. funkcję przekaziciela tych wiadomości spełniała właśnie nielegalna prasa. Jej obfitość i różnorodność prezentuje publikacja, będąca spisem bibliograficznym, autorstwa Jensena Toma Braunera pt. *Det frie Norges periodiske skrifter 1940–1945: en bibliografi* (Oslo 1992, ss. 72). Najlepszym niewątpliwie opracowaniem syntetycznym, pokazującym całokształt podziemnej produkcji dziennikarskiej, dystrybucji prasy, sylwetki najważniejszych osób związanych z jej wydawaniem jest książka Hansa Luihna pt. *De illegale avisene. Den frie, hemmelige presse i Norge under okkupasjonen*, wydana nakładem wydawnictwa uniwersyteckiego w 1960 r. Kolejne jej wydanie, w skróconej wersji i pod zmienionym tytułem: *Det fjerde våpen: den hemmelige presse i Norge 1940–1945*, ukazało się w 1981 r. Dobrym uzupełnieniem tej problematyki są trzytomowe wydawnictwo Gunnleika Jenssona i Trygve Hirscha³⁶ z lat 1945–1946 oraz zbiór wspomnień zebranych przez Roalda Halvorsena³⁷, opublikowanych w 1988 r.

³² Do najważniejszych z nich należy zaliczyć: J. Hansen-Skovmoes, *Den norske skoles kamp mod nazismen*, København 1946; O. Hoprekstad, *Frå lærarstriden*, Bergen 1946; H. Sødal, *Til Finnmark med Skjerstad: på lærar-ferd som fange i 1942*, Stabekk 1952; S. S. Amundsen (red.), *Kirkenesferda 1942*, Oslo 1946.

³³ E. Berggrav, *Da kampen kom: noen blad fra startåret*, Oslo 1945; tegoż: *Front, fangenskap, flukt: 1942–1945*, Oslo 1966.

³⁴ A. Fjellbu, *Minner fra krisårene*, Oslo 1945.

³⁵ *Guds ord er ikke bundet: en samling prekenes og taler holdt i den norske kirke i krigens tid 1940–1945*, Oslo 1945; patrz także: A. Fjellbu, H. Pharø (red.), *Guds ord i krigstid: en prekesamling*, Trondheim 1945.

³⁶ *Norsk presse under hakekorset*, Oslo 1945–46, bd. I: 1943–1945, bd. II: 1943–45 (red. J. Gunnleik); bd. III: *Den illegale presse* (red. H. Trygve).

³⁷ R. Halvorsen (red.), *De trykte illegale avisene: hvordan ble de produsert?: hverdagshistorier*, Oslo 1988.

Zbrojny ruch oporu stanowiły dwie, wspomniane już wyżej, organizacje wojskowe, Kompania Lingego i Milorg — obie związane z rządem na emigracji w Londynie, a organizacyjnie i finansowo podporządkowane Naczelnemu Dowództwu Obrony (Forsvarets Overkommando). Organizacje te ściśle ze sobą współpracowały. Kompania Lingego, funkcjonująca w strukturach wojskowych na emigracji, dostarczała działającemu w kraju Milorgowi niemalże całość wyposażenia wojskowego — broń, amunicję i materiały wybuchowe. Była też kuźnią instruktorów, których przerycała do poszczególnych dystryktów Milorgu w kraju. Broń i amunicję przewożono początkowo głównie drogą morską z Wielkiej Brytanii i Szkocji lub lądową przez granicę ze Szwecją. Jednakże od 1942 r., ze względu na intensywne działania niemieckich statków podwodnych, tranzyt materiałów i sprzętu odbywał się drogą powietrzną. Do wyzwolenia przeprowadzono aż 700 udanych zrzutów spadochronowych. Pod względem organizacyjnym Milorg podzielono w terenie na 24 dystrykty, oznaczane numerami, np. D 13 dla Oslo, liczebność zaś tej organizacji wyniosła pod koniec wojny ok. 40 000 żołnierzy. Szefem i głównym inspektorem Milorgu był Jens Christian Hauge, postać ogromnie zasłużona dla norweskiego ruchu oporu, po wojnie zaś powszechnie znany i szanowany polityk i adwokat³⁸. Milorg prowadził głównie działalność sabotażową i wywiadowczą. Bibliografia zbrojnego ruchu oporu jest równie obszerna, choć w dużej mierze o charakterze wspomnieniowym i popularnym. Stąd w niniejszym opracowaniu ograniczam się do omówienia prac naukowych. Pierwszą publikacją powojenną opartą na kwerendzie źródłowej jest książka Sverre Kjeldstadliego pt. *Hjemmestyrene: hovedtrekk av den militære motstanden under okkupasjonen* (Oslo 1969), w której autor przedstawił zarys militarnego ruchu oporu. Dużą wartość poznawczą stanowi syntetyczne ujęcie Arne Semb-Johanssona, członka Zarządu Centralnego Milorgu (Sentralstyreladelse), który w 1995 r. wydał książkę o 5-letniej działalności Milorgu³⁹. Pracownik naukowy Muzeum Ruchu Oporu (Hjemmefrontmuseet) w Oslo, Arnfinn Moland, na podstawie zgromadzonej w muzeum dokumentacji, napisał książkę prezentującą działalność Milorgu w latach 1941–1943, zatytułowaną *Milorg 1941–1943: fremvekst, ledelse og organisasjon* (Oslo 1991). Kilka lat wcześniej tenże autor zaprezentował krótkie syntetyczne opracowanie o akcjach sabotażowych w Norwegii podczas wojny⁴⁰. Rozprawę doktorską poświęconą działalności sabotażowej w Oslo i jego rejonie w latach 1944–1945, pt. *Sabotasjen i Oslo-området 1944–1945*, obronił w 1973 r. na Uniwersytecie w Oslo Tor Arne Barstad. Praca ta ukazała się drukiem dwa lata później. W późniejszym czasie Barstad rozszerzył swe badania na region całego Østlandu, wydając w 1987 r. książkę pt. *Pelle-gruppa: sabotører på Østlandet 1944–1945*. Działalność Milorgu w dystrykcie D 17 (Nedre Telemark) stała się również przedmiotem badań zaprezentowanych w pracy doktorskiej Jona Birkenesa, obronionej na Uniwersytecie w Oslo w 1980 r. Poprawiona wersja tej pracy, pt. *Milorg i D 17 (Nedre Telemark) 1940–1945*, została opublikowana w 1982 r. Ogromną aktywność badawczą wykazali historycy lokalni, każdy bowiem z dystryktów Milorgu znalazł swego dziejopisarza. Historycy gromadzili różne zapiski, notatki, telegramy, informacje z prasy podziemnej, często otrzymywane od żyjących jeszcze żołnierzy Milorgu, albo też znajdujące się

³⁸ J. Ch. Hauge zmarł 3 lata temu, w 2006 r., a już w dwa lata później ukazała się drukiem ogromna, licząca 894 stron, biografia Haugego pt. *Jens Ch. Hauge — fullt og helt* autorstwa Olava Njølstada. Na 176 stronach tej książki przedstawiona została działalność Haugego jako aktywnego i operatywnego organizatora ruchu oporu w latach 1941–1945.

³⁹ A. Semb-Johansson, *Fem år for fred og frihet. Med Milorg 1940–1945*, Oslo 1995.

⁴⁰ A. Moland, *Sabotasje i Norge under 2. verdenskrig*, wyd. I — Oslo 1985, wyd. II — Oslo 1987, ss. 29.

w lokalnych oddziałach historycznych, by na ich podstawie przedstawić działalność Milorgu w swoim dystrykcie⁴¹.

Ważną częścią działalności Milorgu był wywiad, który prowadziły specjalne grupy wywiadowcze i radiotelegrafisci. Grupy wywiadowcze miały swoich kurierów, którzy zawozili zbiorcze meldunki do Sztokholmu, skąd przesyłane były następnie drogą radiową lub samolotem do Londynu. Kurierzy przekazywali też meldunki statkami bezpośrednio do brytyjskich portów. Z drogi kurierskiej przez Sztokholm korzystały grupy wywiadowcze w Trøndelagu i części północnej Norwegii. Część południowa i środkowa obsługiwana była najczęściej przez radiotelegrafistów, mających bezpośrednią łączność z Londynem. Od 1942 r. mieli oni ważne zadania informowania Naczelnego Dowództwa Obrony w Londynie o ruchach statków niemieckiej Kriegsmarine, która przenosiła swoje jednostki do fiordu Trondheim, do Bogen i Alty. Jednostki te zagrażały alianckim dostawom zaopatrzenia przez morze. Ponadto radiotelegrafisci podawali na bieżąco meldunki o budowanych przez Trzecią Rzeszę fortyfikacjach wzdłuż wybrzeży Norwegii, liczbie zatrudnionych do tych prac robotników, zakładanych obozach itp. Ich codzienne meldunki dawały rządowi w Londynie obraz niemieckiej działalności w Norwegii. Pod koniec wojny grupy wywiadowcze, w tym radiotelegrafisci, liczyli w sumie ok. 5500 osób. Ich działalność została doskonale przedstawiona w trzytomowym dziele Ragnara Ulsteina pt. *Etterretningstjenesten i Norge 1940–1945 (Służba wywiadowcza w Norwegii 1940–1945)*, t. I — *Amatørens tid* (Oslo 1989); t. II — *Harde år* (Oslo 1990) i t. III — *Nettet strammes* (Oslo 1992). Pracę norweskich agentów radiowych w ramach Secret Intelligence Service opisała Berit Nøkleby w publikacji pt. *Pass godt på Tirpitz!: norske radioagenter i Secret Intelligence Service 1940–1945* (Oslo 1988). Badania w tym zakresie przeprowadził pracownik naukowy Muzeum Ruchu Oporu w Oslo Ivar Kraglund, koncentrując się na organizacji i rozwoju służb wywiadowczych w Norwegii i Szwecji w ciągu całej wojny⁴². Działalność grup wywiadowczych na północy zbadał historyk z Uniwersytetu w Tromsø Gunnar Pedersen i przedstawił w publikacji pt. *Militær motstand i nord 1940–1945: jakten på Tirpitz, Amøytragedien, operasjon MARTIN og SEPALS* (Tromsø 1982).

Ucieczki z kraju, więzienia i obozy niemieckie

Poczynając od 1942 r., kiedy represje władz niemieckich wobec ludności w Norwegii nasilały się, coraz więcej ludzi, zwłaszcza młodych, decydowało się na ucieczkę z kraju. Z zachodniej części Norwegii uciekano na statkach do portów brytyjskich, ale głównie w latach 1940–1942, później ten kierunek ucieczki został zahamowany, ponieważ ludność na wybrzeżu wierzyła w szybką inwazję aliantów. Znacznie bardziej rozwinął się ruch uciekinierów przez granicę do Szwecji. W literaturze przedmiotu mówi się o zorganizowanych grupach uciekinierów z bazami w Oslo, w Trøndelagu i w północnej Norwegii. Do końca wojny opuściło Norwegię ok. 50 000 osób. Zagadnienie to już w latach 60. XX w. gruntownie przebadał w archiwach norweskich, szwedzkich i brytyjskich (tu głównie archiwa norweskiego rządu emigracyjnego) Ole

⁴¹ Ogółem wydano 25 książek, poświęconych działalności Milorgu w poszczególnych dystryktach, czasami jednej akcji sabotażowej lub dla uczczenia pamięci tych, którzy stracili życie. Najlepszym przykładem jest praca Arvida Fossuma, *Milorg i Asker 1940–1945: til minne om de kamerater som ikke fikk oppleve freden 1945*, Asker 1991. Z bardziej profesjonalnych opracowań należy wspomnieć pracę opisującą działalność Milorgu w dystrykcie nr 11, autorstwa Holma Jona Haraldal pt. *Mil. org. distrikt nr 11: militært motstand i Østfold og S. Akershus 1940–1945*, Fredrikstad 1988.

⁴² I. Kraglund, *Sikringstjenesten 1940–1945: uthyggning og organisering i Norge og Sverige under krigen*, Oslo 1990.

Kristian Grimnes. Efektem jego pracy jest opublikowana w 1969 r. obszerna, licząca 412 stron książka pt. *Et flyktingesamfunn vokser fram. Nordmenn i Sverige 1940–1945*. Autor pokazuje w niej trasy ucieczek, zakładanie obozów internowania na terenie Szwecji, warunki pobytu, procedury rejestracyjne szwedzkiego Urzędu ds. Uciekinierów, kształcenie zawodowe w obozach, jak również szkolenie na policjantów dla ok. 5000 młodych mężczyzn. O ruchu uciekinierów przez granicę ze Szwecją wydał również w latach 1974–1977 trzytomowe dzieło, pt. *Svensketrafikken*, wymieniający wcześniej historyk, Ragnar Ulstein. Pierwszy tom tej publikacji (*Flyktinger til Sverige 1940–1943*) traktuje o ucieczkach w latach 1940–1943, drugi, o identycznym tytule, omawia lata 1943–1945, natomiast w trzecim tomie, zatytułowanym *Flyktingar frå Trøndelag og Nord-Norge til Sverige 1940–1945*, autor przygląda się ucieczkom z rejonu Trondheim i północnej Norwegii w ciągu całego okresu wojennego. Warto również zwrócić uwagę, że R. Ulstein opracował także „wyprawy do Anglii”. Jako mieszkaniec zachodniego wybrzeża (pochodzi z regionu Sunnmøre og Romsdal) szczególnie był tym zainteresowany. Jego dwutomowa publikacja pt. *Englandsfarten*, t. I — *Alarm i Ålesund* i t. II — *Søkelys mot Bergen* doczekały się dwóch wydań, pierwsze w latach 1965–1967 i drugie w 1979 r.

Podczas wojny tysiące Norwegów dostało się do więzień bądź obozów niemieckich zarówno w kraju, jak i poza jego granicami. Słowo Gestapo było tam równie dobrze znane, jak w innych krajach okupowanych. Już w ciągu 1940 r. Geheime Staatspolizei miała swoje biura we wszystkich największych miastach tego kraju. A w czerwcu 1940r. został założony pierwszy obóz koncentracyjny w Ulven koło Bergen. Kolejne, najbardziej znane obozy powstały w Grini koło Oslo, Falstad na północ od Trondheim i Sydspissen (Tromsø). W ciągu wojny Niemcy skazali blisko 400 Norwegów na karę śmierci, z czego większość została wykonana. Ponad 9000 Norwegów zostało wysłanych do obozów na terenie Niemiec i okupowanej przez Niemcy Polski. Najważniejsze z nich to Sachsenhausen (2500 Norwegów), Natzweiler (500), Stutthof (271 policjantów norweskich i 64 cywilów z ruchu oporu) i Ravensbrück (112 kobiet norweskich). Jesienią 1943 r. wywieziono stopniowo 1150 oficerów norweskich do obozów na terenie Wielkopolski, najpierw do Skoków koło Poznania, potem Gronowa koło Leszna i na koniec do Ostrzeszowa (Schildberg), 29 km na południe od Ostrowa Wlkp., gdzie utworzono oflag XXI-C. Już ten krótki przegląd pokazuje, że Norwegowie zostali dotknięci represjami w znacznie większym stopniu niż inne narody północy. Literatura dotycząca tych zagadnień — to ponad 150 książek o bardzo różnym charakterze, w większości wydawanych po wojnie wspomnień osób, które przeżyły więzienia i obozy hitlerowskie. Najwięcej wspomnień dotyczy największego na terenie Norwegii obozu Grini koło Oslo, gdzie zostało zamkniętych wielu działaczy związkowych i polityków ruchu robotniczego⁴³. Wspomnienia zostały spisane też przez policjantów ze Stutthofu⁴⁴ i oficerów z oflagu w Ostrzeszowie⁴⁵. Profesjonalne badania

⁴³ Do najważniejszych należy zaliczyć: Lange August, Schreiner Johan (red.), *Griniboken*, dwa tomy, Oslo 1946–1947; także bogato ilustrowana rysunkami wykonanymi w obozie książka: J. Grøgaard, *Grini. Tre år under Kunze: Grini konsentrasjonsleir*, oslo 1945.

⁴⁴ O. R. Walle, *Norsk politi bak piggråd: Stutthofpolitiets historie*, Oslo 1947, ss. 367; w 2008 r. zostały opublikowane listy jednego z norweskich więźniów Stutthofu, patrz: J. Brekke, *Fangebrev. Stutthof — fangen Olav Skjerven*, Oslo 2008, ss. 104.

⁴⁵ Tutaj mamy doczytania aż z trzema publikacjami. Najpierw opublikowano rysunki jeńców: *Krigsfangetegninger: Schokken, Grune, Schildberg, Luckenwalde*, Oslo 1946, ss. 42. Następnie ukazało się opracowanie opisujące przeżycia oficerów w ww. obozach: K. L. Spinning, *1 tysk krigsfangenskap: norske offiserers opplevelser i Polen og Tyskland 1942–1945*, Oslo 1950. Ostatnio została wydana również książka, oparta na dzienniku pisanym przez pułkownika Johanna Schiøtza, który przebywał w Grini, a następnie w obo-

nad problematyką obozową prowadził przez wiele lat Kristian Ottosen — członek ruchu oporu, który przeżył kilka obozów hitlerowskich w Niemczech, a po wojnie zajął się gromadzeniem dokumentacji na ten temat. W rezultacie tych badań opublikował w latach 90. książki, m.in. o więźniach obozu Sachsenhausen, Natzweiler⁴⁶

Na zakończenie tego długiego rejestru publikacji należy dodać, że historiografia norweska próbowała zmierzyć się również z problemem kolaboracji, pokazując powody, dla których ludzie decydowali się na wstępowanie do partii profaszystowskiej Vidkuna Quislinga, próbując współtworzyć razem z nim inną rzeczywistość. Badania zmierzające zwłaszcza w kierunku interpretacji ideologii Quislinga, porównania jej z ideologią Hitlera ze wskazaniem przy tym na różnice i podobieństwa, prowadziło kilku historyków norweskich, m.in. Hans Fredrik Dahl⁴⁷ i Øystein Sørensen⁴⁸ z Uniwersytetu w Oslo. Podejmowano też w badaniach problem dzieci urodzonych ze związków Norweżek z Niemcami⁴⁹, jak również kwestię rozprawy z nazizmem tuż po zakończeniu wojny⁵⁰.

Podsumowując niniejsze rozważania, należy postawić zasadnicze pytanie: czy historia II wojny światowej została w pełni opisana i ujęta w historiografii norweskiej? Otóż, wbrew ogromowi prezentowanej tu literatury, wiele spraw pozostało nadal nietkniętych. Brakuje opracowań naukowych, pokazujących działalność gospodarczą okupanta niemieckiego na terenie Norwegii. Trzecia Rzesza uparczywie realizowała swoje plany włączenia Norwegii do przyszłego imperium niemieckiego przez lepsze skomunikowanie tego kraju z Rzeszą. Dlatego też rozpoczęto wiele inwestycji drogowych, kolejowych, budowano lotniska i nabrzeża. Ponadto Hitler, ze względów strategicznych, chciał uczynić z tego kraju twierdzą obronną (Festung Norwegen) dla siebie i 350 000 stacjonujących tam wojsk niemieckich. Stąd wzdłuż wybrzeży tego kraju budowano liczne fortyfikacje, budowano schrony w skałach, drążono w nich magazyny do przechowywania broni i żywności, budowano bazy dla niemieckich ubootów w fiordzie Trondheim i koło Bergen, itp. Warto tu nadmienić, że w Archiwum Państwowym (Riksarkivet) w Oslo znajduje się pokaźna dokumentacja proveniencji niemieckiej, pokazująca działalność gospodarczą i wojskową okupanta niemieckiego w Norwegii, jak również ukazująca wykorzy-

zach na terenie Wielkopolski: E. Schiøtz, *Offiser og krigsfange. Norske offiserer i tysk fangenskap — fra oberst Johannes Schiøtz dagbok*, Oslo 2007.

⁴⁶ K. Ottosen, *Bak lås og slå: historien om norske kvinner og menn i Hitlers fengsler og tukthus*, Oslo 1993; idem, *Liv og død: historien om Sachsenhausen-fangene*, Oslo 1990; idem, *Natt og tåke: historien om Natzweiler-fangene*, Oslo 1989; także o charakterze syntetycznym, liczące 700 stron, dzieło pt. *Nordmenn i fangenskap 1940–1945*, Oslo 1995. W 2005 r. wydał też własne wspomnienia pt. *Motstand, fangenskap og frihet. Erindringer 1940–1945*.

⁴⁷ Hans Fredrik Dahl jest autorem ogromnej dwutomowej biografii Quislinga. Tom I — *Vidkun Quisling. En fører blir til*, ukazał się w 1991 r. (ss. 537), a rok później tom II pt. *Vidkun Quisling. En fører for fall* (ss. 747).

⁴⁸ Øystein Sørensen koncentruje się w swoich publikacjach na analizie nacjonalistycznego i pangermańskiego socjalizmu, pokazuje odłamy ideologiczne w profaszystowskiej partii Nasjonal Samling, drogi wstępowania socjalistów do partii Quislinga; bliżej na ten temat patrz: *Solkors og solidaritet. Høyreautoritær samfunnstenkning i Norge ca. 1930–1945*, Oslo 1991; idem, *Hitler eller Quisling. Ideologiske brytninger i Nasjonal Samling 1940–1945*, Oslo 1989; także *Fra Marx til Quisling. Fem sosialisters vei til NS*, Oslo 1983.

⁴⁹ K. Olsen, *Krigens barn. De norske krigsbarna og deres mødre*, Oslo 1998.

⁵⁰ S. U. Larsen (red.), *I krigens kjølvann. Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*, Oslo 1999. Publikacja ta jest rezultatem sympozjum historyków, zajmujących się II wojną światową, które odbyło się w Bergen w 1998 r. Jej uczestnicy zwrócili szczególnie uwagę na problemy kolaboracji, dzieci urodzonych w placówkach Lebensborn na terenie Norwegii, jak również rozprawy z nazizmem.

stanie siły roboczej zwożonej z całej Europy, głównie przez paramilitarną hitlerowską Organizację Todta. Dodam, że materiał archiwalny pozostawiony przez Niemców jest tak ogromny, że od kilku lat archiwiści opracowują te zbiory i być może, w nieodległym już czasie, zostaną one w pełni udostępnione historykom.